

О. П. Герасимчук

(Національний університет "Острозька академія")

НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ДИСПОЗИТИВНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1. Після проголошення України незалежною державою, з початком реформування правової системи, постала необхідність концептуального перегляду засад більшості галузей права. Зі змінами у законодавстві з'явилися нові правові принципи, раніше закріплені отримали новий зміст. Однією із засад кримінального процесу, яка отримала активне обговорення і дослідження з боку науковців, стала диспозитивність.

Термін диспозитивність (вважається, що він походить від лат. *dispono* — розпоряджаюся, розташовую, створюю), можна розглядати як надану зацікавленим особам, які беруть участь у справі, можливість вільно здійснювати свої права (матеріальні і процесуальні), розпоряджатися ними, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, державних і громадських інтересів.

Диспозитивність — характерна особливість кримінального процесу, яка проявляється в тому, що сторонам надається певний процесуальний статус та право самим вільно розпоряджатись своїми процесуальними правами: представляти чи не представляти доказ, давати показання чи відмовитись від давання показань, заявляти клопотання чи ні, подавати скаргу чи не подавати тощо, включаючи право на примирення сторін у визначених законом випадках.

2. Принцип диспозитивності у кримінальному процесі вивчається вітчизняними вченими порівняно не довго. Заслуговують на увагу доробки Нора В.Т., Тертишника В.М., Фріса П.Л., Шишкіна В.І.

Радянська юридична наука пов'язувала принцип диспозитивності виключно з цивільним процесом. Крім А. Боннера та І. Полякова

фундаментальних досліджень цього принципу не проводив практично ніхто. В Українській Радянській Енциклопедії зазначено, що диспозитивність — це принцип саме цивільного судочинства, згідно з яким сторони вільно користуються своїми правами та засобами їх захисту.

В теорії радянського кримінального процесу диспозитивність взагалі виключалась — державна монополія на обвинувачення, захист та вирішення справи залишала мало місця для свободи та ініціативи громадян.

Проте невизнання принципу диспозитивності в теорії не означало відсутності цієї риси в кримінальному процесі взагалі. Потерпілий мав право ініціювати судовий розгляд в окремих випадках, передбачених у ст. 27 КПК, учасники процесу так само мали право доводити перед судом переконливість своїх доказів тощо. Проте розширення прав суб'єктів кримінального процесу поставило необхідність визначення і нормативного закріплення принципу диспозитивності.

3. Конституція України 1996 року вперше в історії права України об'єднала і закріпила основні засади судочинства в одній статті. Принципи, записані в статті 129 Конституції України, називаються в теорії конституційними і мають універсальний характер, тобто поширюються на всі види судочинства, в тому числі і на кримінальне.

Пункт 4 статті 129 Конституції України передбачає, що серед основних засад судочинства є “змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні судом їх переконливості”.

Цей пункт фактично об'єднав два різних принципи — змагальність і диспозитивність. Власне принцип диспозитивності не обмежується свободою в наданні сторонами суду своїх доказів і у доведенні судом їх переконливості, він є значно ширшим за змістом. Первинно (в проекті) пункт 4 статті 129 Конституції України дослівно відтворював згадані принципи: “змагальність і диспозитивність”, проте з різних причин, зокрема, через бажання частини депутатів максимально уникнути слів іншомовного походження, текст проекту змінився.

Звичайно, що термін “диспозитивність” є більш точним, і, на нашу думку, немає причин не використати цей термін в Основному Законі країни, тим більше, що він давно вже є загальновизнаним і широковживаним науковими колами багатьох країн світу.

4. Постає питання: чи означатиме використання принципу диспозитивності в усіх його виявах в судочинстві порушенням норм Конституції України, яка фіксує однією з основних засад судочинства лише одну сторону цього принципу — свободу надання доказів та доведення їх переконливості? Чи правомірно було закріплено цей принцип (як диспозитивність, а не лише як свободу надання доказів та доведення переконливості) у кримінальному процесі у 2001 році? Правомірність можна підтвердити, зокрема, іншими нормами Конституції. Аналіз статті 22 (яка передбачає, що права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції України не є вичерпними), статті 8 (де визнається дія принципу верховенства права) та статті 55 (де закріплене невідчужуване право особи на звернення за судовим захистом) дозволяє зробити висновок, що реалізація в повному обсязі принципу диспозитивності сприяє більш вичерпному захисту прав та законних інтересів особи, що не порушує, а доповнює загальні норми Конституції України.

5. У 2001 році внаслідок малої судової реформи принцип диспозитивності знайшов своє вираження в тексті КПК, зокрема в новій статті 16¹ “Змагальність і диспозитивність” (доповнена згідно із Законом України від 21.06.2001), яка дала пояснення цьому принципу.

Якщо звернутися до проекту КПК України (вноситься народними депутатами Васильєвим Г.А., Бандурком О.М., Вернидубовим І.В. та ін.), то впадає в очі непослідовність авторів законопроекту щодо принципу диспозитивності. Стаття 20 проекту КПК майже дослівно відтворює текст статті 16¹ чинного КПК, за винятком окремих редакційних правок. Тому не зрозуміло, чому стаття 16¹ чинного КПК носить назву “Змагальність і диспозитивність”, а вже стаття 20 проекту — лише “Змагальність”.

Це, очевидно, є певним кроком назад авторів проекту КПК. Принцип диспозитивності заслуговує на окреме нормативне визначення, і має бути закріплений в новому КПК. Щоправда, питання змісту і важливості принципу диспозитивності в кримінальному процесі виходить за межі теми даного матеріалу і вимагає окремого дослідження.

6. Окремі зауваження варто висловити з приводу закріплення двох різних принципів кримінального процесу — змагальності і диспозитивності — в одній статті 16¹ КПК.

В одній статті логічно можуть міститись лише парні (взаємопротилежні чи суміжні) принципи. Наприклад — “Колегіальний і одноособовий розгляд

справи” (ст. 17 КПК), “Незалежність суддів і підкорення їх тільки законові” (ст. 18 КПК) тощо. Розміщення в одній статті принципів змагальності і диспозитивності означає нерозуміння відмінностей їх природи.

Змагальність можна назвати принципом із застереженням, оскільки змагальність означає певний тип процесу (на відміну від інквізиційного), а це в свою чергу охоплює поняття принципу. Диспозитивність іноді ототожнюють з методом правового регулювання (на противагу імперативному), з чим важко погодитись. Тобто, з цієї позиції у змагальності і диспозитивності небагато спільного.

При реалізації принципу змагальності суд в цілому є пасивним (здійснює функцію розгляду справи, в той час, як сторони “змагаються” між собою). Коли реалізується принцип диспозитивності, суд є більш активним — відповідно до ст. 16¹ КПК суд, зберігаючи об’єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов’язків і здійснення наданих їм прав.

7. Нормативне закріплення диспозитивності ще не є панацеєю від усіх проблем, проте введення терміну в законодавство є свідченням певного рівня юридичної техніки, результатом теоретичного аналізу, вираженням певної обраної концепції, яке, безумовно, матиме своє значення і в практиці кримінального процесу.